

СТАН УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ РИЗИКАМИ: УКРАЇНСЬКА СПЕЦИФІКА

В статті досліджені характерні особливості управління ризиками в постсоціалістичному трансформаційному суспільстві. До їх числа відносяться: відсутність стандарту з управління підприємницькими ризиками; низький рівень культури управління ризиками взагалі, та підприємницькими – зокрема; слабка розвинутість інфраструктури управління підприємницькими ризиками; перекрученість профілю та форм управління підприємницькими ризиками; гіпертрофованість політичних та техногенних ризиків.

Prominent features of enterprise risk management in postsocialist society are investigated in the article. Among them there are absence of the risk management standard; a low level of risk management culture; weak risk management infrastructure; distortion of a structure and forms of кьубл management.

Постановка проблеми. На початку 21-го сторіччя керівництво України постало перед необхідністю вирішення складних проблем, пов'язаних з пошуком адекватної відповіді на виклики нової епохи. Бурхливий розвиток виробничих відносин (інформаційні, комп'ютерні, мережеві, генетичні та інші сучасні новітні технології), який супроводжується не менш кардинальними змінами виробничих відносин (крах Євро-Азійської соціалістичної системи господарювання та її трансформація в капіталістичну, динамічний розвиток китайської змішаної економіки), сформували принципово нову систему міжнародного поділу праці. Україна стала для інших країн, з одного боку, країною-донором фінансових та людських ресурсів, а з іншого, - країною-рецепієнтом товарних ресурсів. Переломити ситуацію Україна може лише за рахунок побудови інноваційно-інвестиційної моделі розвитку [1, с. 801 – 868.].

Проте, на жаль, інноваційна активність вітчизняних підприємців (як великого бізнесу, так і малого) знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Про стан речей, зокрема, свідчить те, що технологічні інновації в 2005 році здійснювалися менше ніж на одному відсотку із київських малих підприємств [2, с.16]. Особливо незадовільним таке становище є з огляду на те, що саме малим та середнім підприємствам відводиться головне місце в інноваційному розвитку Європи. «Малий бізнес має розглядатися в якості головного фактору інновацій та зайнятості, а також соціальної інтеграції в Європі», - говорить в Європейській хартії малих підприємств [3, р.1]. Великий бізнес також не проявляє необхідної інноваційної активності, намагаючись забезпечити свої прибутки іншими шляхами.

Інвестиційна діяльність українських підприємств не відзначається обсягами, потрібними для вирішення завдань нагальної модернізації національної економіки. Так, в 2006 році вітчизняні підприємства інвестували в основний капітал 125,3 млрд. грн. Хоча обсяги коштів зросли на 23% у порівнянні з попереднім роком, все ж таки ні їх розміри, ні напрямки не відповідають сучасним потребам національної економіки. За оцінками міністерства економіки «на сьогоднішній день в Україні склалась така ситуація, що найбільш привабливими для вкладання коштів є види економічної діяльності, які не відносяться до високотехнологічних і не є основними чинниками інноваційного розвитку країни» [4].

Успіхи в формуванні та реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу української економіки багато в чому обумовлені станом управління підприємницькими ризиками. Закордонний та вітчизняний досвід свідчить, що чим краще підприємці управляють своїми ризиками, тим активніше вони займаються інноваціями та інвестиціями.

Світова економічна наука, яка протягом багатьох десятиріч займається проблематикою ризик-менеджменту, не лише приклала багато зусиль для дослідження його різноманітних аспектів, але й довела свої рекомендації до стану практичного впровадження. Ряд міжнародних та національних організацій, - Федерація європейських асоціацій з ризик-менеджменту, Комітет організацій-засновників Національної комісії із вивчення шахрайства в області фінансової звітності (США); Асоціації страхування та ризик-менеджерів (AIRMIC), Інституту ризик-менеджменту (IRM), Асоціацією ризик-менеджерів місцевих органів влади (всі – Великобританія), - прийняли стандарти ризик-менеджменту, на базі яких компанії здатні побудувати власну систему управління ризиками [5].

Проте, застосування цих стандартів в Україні може принести користь лише в тому разі, якщо

будуть враховані особливості бізнес-середовища постсоціалістичного трансформаційного суспільства, які безпосередньо впливають на стан управління підприємницькими ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та закордонними фахівцями детально досліджена специфіка сучасного соціально-економічного становища України. Безпосередньо підприємницькі ризики досліджуються в працях Вітлінського В.В., Вяткіна В.Н., Гамзи Ю.Ю., Гранатунова В.М., Катеринославського Ю.Ю., Макаревича Л., Хохлова Н.В., Чернової Г.В. та інших [6]. В них аналізуються сутність підприємницького ризику, його різноманітні види та методи управління.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Однак, в економічній літературі відсутній розгляд такого поняття, як «стан управління підприємницькими ризиками», і, відповідно, того, яким чином фактори сучасного українського бізнес-середовища впливають на стан управління підприємницькими ризиками вітчизняних компаній.

Цілі статті. Цілі статті полягають в тому, щоб, по-перше, проаналізувати сутність такого поняття, як «стан управління підприємницькими ризиками», по-друге, показати напрямки аналізу впливу факторів бізнес-середовища на стан ризик-менеджменту на українських підприємствах небанківського сектору, та по-третє, виявити основні особливості стану управління підприємницькими ризиками в Україні.

Результати дослідження. *Методологія.* При проведенні аналізу нами використані результати дослідження практики управління ризиками на підприємствах м. Києва (2005-2006 рр.), виконані на замовлення КМДА (керівник проекту – д.е.н., проф. Базилевич В.Д.) та результати дослідження страхового ринку м. Києва, виконані компанією Sirex Marketing Service (2005 р.) [8].

Для аналізу стану управління ризиками на малих та середніх підприємствах м. Києва в листопаді 2005 року було проведено репрезентативне вибіркове дослідження. Для проведення опитування була сформована стратифікована випадкова вибірка із 202 малих та середніх підприємств м. Києва. Спочатку всі МСП були розбиті на 6 груп, відповідно до сфер бізнесу, яким вони займаються: група 1 – промисловість; група 2 – будівництво; група 3 – послуги з освіти та охорони здоров'я; група 4 – послуги у галузі нерухомості та інші послуги; група 5 – торгівля, готелі та ресторани; група 6 – транспортні та фінансові послуги. Далі із цих груп випадковим чином були вибрані підприємства. Доля малих (до 50 робітників) та середніх (50 – 250) підприємств, а також доля підприємств відповідної сфери бізнесу у вибірці відповідала їх співвідношенню у генеральній сукупності. Початковий список підприємств, з урахуванням коефіцієнта охоплення, склав 400 одиниць. Генеральною сукупністю були всі малі та середні підприємства м. Києва станом на 01. 01. 2005 р. Результати опитування оброблялися в програмі SPSS 11.0.

Стан управління підприємницькими ризиками: сутність та структура. В економічній літературі достатньо добре досліджений процес управління підприємницькими ризиками, який складається з наступних основних етапів: визначення контексту ризиків; виявлення і аналіз факторів ризиків; оцінка імовірності факторів ризику і наслідків їх дії; розробка заходів впливу на ризики; оцінка економічної ефективності управління ризиками [7]. Проте, недостатня увага приділяється вивченню стану управління підприємницькими ризиками. Це поняття, з нашої точки зору, характеризує яким чином підприємства використовують певні формалізовані процедури управління ризиками. Дослідження стану управління підприємницькими ризиками дає змогу з'ясувати ступінь розповсюдженості ризик-менеджменту на підприємствах, наявність спеціалізованої інфраструктури тощо.

До стану управління ризиками входять наступні компоненти:

- наявність та використання спеціалізованих нормативних документів (стандартів або інших документів) з управління підприємницькими ризиками;
- наявність та використання формалізованих документів з управління підприємницькими ризиками (програма, план, декларація, настанови);
- наявність та використання на підприємствах кадрів та підрозділів з управління ризиками;
- наявність та використання інфраструктури управління підприємницькими ризиками (інститути, інструменти, професійні організації, консалтингові компанії, система підготовки фахівців);
- культура управління ризиками;
- профілі ризиків.

Узагальнену картину про стан управління ризиками на малих та середніх підприємствах м. Києва дають дані, отримані в ході опитування їх керівників (табл. 1.). Ми бачимо, що значний відсоток підприємств зовсім не займаються управлінням своїми ризиками: від 23,4% (фінансова діяльність) до 82,5% (електронна комерція). Проте, якщо ми врахуємо частку підприємств, які використовують окремі

ризиками.									
Наявність та									
формалізованих документів з управління підприємницькими ризиками (програма, план тощо).									
Наявність та									
підприємствах спеціалізованих кадрів та підрозділів управління ризиками.									
Наявність та									
інфраструктури управління підприємницькими ризиками (інститути, інструменти, професійні організації, консалтингові компанії, система підготовки фахівців)									
Культура									
ризиками									
Профілі ризиків									

Основні особливості стану управління підприємницькими ризиками в Україні.

1. Відсутність стандарту з управління підприємницькими ризиками.

Фактори бізнес-середовища	⇒	Компоненти стану управління ризиками
Економічні і економічні фактори		Відсутність стандарту з ризик-менеджменту,

В Україні спостерігається протиречивість інтересів влади стосовно розробки стандартів управління підприємницькими ризиками, яка обумовлена, з одного боку, характером побудованого соціально-економічного устрою та механізмом фінансування місцевих бюджетів, з іншого.

Кланово-олігархічний капіталізм, який сформувався та розвивається в Україні призвів до того, що найбільш доходні галузі економіки фактично монополізовані окремими кланами. Враховуючи олігархічний характер великого бізнесу, тобто його прикриття найвищими державними органами, ризики в ньому зведені до мінімуму. За таких умов великий бізнес не зацікавлений в докладанні зусиль для розробки нормативних документів для управління підприємницькими ризиками, оскільки його інтереси є надійно захищеними самою владою.

З іншого боку, механізм формування місцевих бюджетів сприяє зацікавленості місцевих органів влади в прибутковій діяльності підприємств, які знаходяться на їх території. Тому вони безпосередньо зацікавлені в тому, щоб підприємства, за рахунок доходів яких формується місцевий бюджет, використовували вискоєфективні методи управління ризиками, передбачені сучасними стандартами з ризик-менеджменту. Проте, для розробки стандарту потрібна участь вищої влади, яка, цими питаннями поки не займається.

2. Низький рівень культури управління підприємницькими ризиками.

Фактори бізнес-середовища	⇒	Компонент стану управління ризиками
Культурні фактори (макросередовище), внутрішньокорпоративна культура,		Низький рівень культури управління підприємницькими ризиками

В нашому суспільстві тільки починає формуватися культура управління ризиками, тобто сукупність усталених норм, цінностей та дій стосовно того, як людині і компанії треба поводитися з ризиками. Проявність культури ризику в компанії можна судити з того, наскільки її керівництво свідомо того, які саме ризики є прийнятними для компанії. Ще одним критерієм корпоративної культури ризику є відкрите їх обговорення та розуміння ризиків усіма співробітниками компанії.

Яскравим свідченням низької культури управління ризиками може слугувати відношення населення до послуг, що їх пропонують страхові компанії. Так, протягом 2005 року більше двох третей мешканців м. Києва (69,3%) не користувалися послугами страхових компаній [9]. Детально причини їх відмови від різних видів страхування наведені в табл. 3.

Ми бачимо, що приблизно третя киян не замислилася над необхідністю страхування життя та від нещасних випадків, а ще треті – ці види страхування не потрібні. Іншими словами у більшості мешканців м. Києва практично відсутня культура управління власними ризиками. Причому мова іде про найдрагоцінніший актив людини – її життя та здоров'я. Таке ж відношення спостерігається у громадян і до виробничих ризиків. Наведемо такі приклади.

За інформацією Державного комітету України з промислової політики, охорони праці і нагляду в результаті перевірок влітку 2007 р. 113 будмайданчиків у Києві були припинені роботи на 111 з них, де грубо порушувалися правила безпеки [10]. На 98% будмайданчиків порушуються правила технічної безпеки, а ніхто із будівельників не вимагає від керівництва зупинення будівництва. Експерти вказують на те, що хабарництво в системі перевірок заважає налагодженню системи управління ризиками. «По словам игроков рынка, можно заплатить проверяющим на месте \$20-200, чтобы проверка не начиналась. Если она все же началась, тогда затормозить процесс можно при помощи чиновника и \$0,5-5 тыс. «Все равно дешевле, чем останавливать стройку»,— сказал эксперт» [11].

Таблиця 3

Основні причини відмови від користування страховими послугами мешканців м. Києва (2005 р.)

	Причини	Страхування				
		життя	від нещасних випадків	майнове	відповідальності	транспорту
1.	Не потрібно	32,6	30,4	27,0	36,9	15,3
2.	Не замислився	26,0	31,9	24,1	23,8	19,4
3.	Відсутні гроші	15,5	10,7	13,3	8,3	16,7
4.	Відсутність об'єкту страхування	-	-	8,0	2,5	-
5.	Відсутність знань про страхування	7,2	7,1	6,5	6,7	2,8
6.	Негативний досвід страхування	5,3	5,7	5,3	4,5	9,7
7.	Відсутність довіри	3,5	3,4	4,2	3,8	6,9
8.	Світогляд	1,0	1,5	1,2	1,2	0,0
7.	Нерозвинутість структури страхування	0,7	0,3	0,6	0,4	0,0
8.	Збираюсь	0,4	0,6	0,8	0,4	9,7
9.	Інше	0,6	0,4	0,6	0,6	4,2
10.	Затрудняюсь відповісти	8,4	8,4	9,0	11,2	15,3

Ще більш разючими прикладами відвертого нехтування керівництвом компаній та їх робітниками виробничими ризиками є непоодинокі випадки навмисного псування обладнання, яке сигналізує про небезпеку, в копальнях. І хоча мова йде про страшні аварії в Росії, ситуація в Україні, врят чи відрізняється кардинальним чином. «Аварий [в копальнях] не должно было быть. Произошли они только потому, что необходимые системы защиты, которые должны были работать, либо вообще не работали в данный момент, либо не срабатывали. ... Датчик, который стоял на самом комбайне, тоже не работал. Видимо, был выключен, закрыт мокрой тряпкой или вообще сломан», - робить висновок голова «Ростехнадзора» Костянтин Пуліковський [12].

3. Слабка розвинутість інфраструктури управління підприємницькими ризиками.

Фактор бізнес-середовища	Компонент стану управління ризиками
Долігичні і економічні фактори	Слабка розвинутість інфраструктури (інститути і інструменти) управління ризиками

В Україні відсутня розвинута інфраструктура ризик-менеджменту (тобто інститути і інструменти для управління ризиками). Так, в 2006 р. в Україні частка витрат на страхування в ВВП складала лише 2,6% (13,83 млрд. грн.), що суттєво менше, ніж у країнах ЄС – 8,5%, а в Великобританії навіть 13% [13].

До того ж, валові показники платежів аж ніяк не дають уявлення про реальну ситуацію на страховому ринку. Так, по оцінках експертів, платежі по реальному страхуванню складають у загальному обсязі не більш третини, левина ж частка ринку приходить на фінансові схеми, що дозволяють ухититися від оподаткування. Прем'єр-міністр України на засіданні Уряду відкрито наголошує на широкому розповсюдженні схем ухиляння від сплати податків шляхом незаконного спрямування коштів у страхові компанії. "Сьогодні кожне велике підприємство має свої страхові компанії. Наступної середи уряд розробить законопроект, який дозволить запобігати ухилянню від сплати податків через такі компанії" [14].

Не використовуються в Україні повною мірою і такі звичні в цивілізованих країнах інститути управління ризиками, як товарні, валютні та фондові біржі, на яких підприємці можуть хеджувати свої ризики за допомогою численних фінансових інструментів.

Така ситуація веде як до неадекватної ризикованості, так і до неадекватної обережності підприємців. Підприємцям важко знайти необхідні йому інструменти для управління своїми ризиками, тому вони вимушені відмовлятися від потенційно дуже вигідних та ризикованих оборудок.

4. Перекрученість профілю та форм управління підприємницькими ризиками, гіпертрофованість політичних та техногенних ризиків

Фактор бізнес-середовища	Компонент стану управління ризиками
Політичні фактори, економічні фактори	Перекрученість профілю та форм управління підприємницькими ризиками, гіпертрофованість політичних та техногенних ризиків

Суттєво відрізняються профілі ризиків (тобто співвідношення різних їх видів) українських та аналогічних компаній в розвинутих капіталістичних країнах та мотивація впровадження ризик-менеджменту. Так, наприклад, в дослідженні стану справ із стратегічним ризик-менеджментом в компаніях США та Європи, проведеному в 2001 р. компанією CFO Research Services, наводяться дані про те, які саме ризики та мотиви використання ризик-менеджменту посідають перші місця.

Таблиця 4

Мотиви застосування стратегічного ризик-менеджменту в американських та європейських компаніях

№	Мотиви	Важливість (%)
1	Поліпшення обхвату всього спектру ризиків	67
2	Краще розподілення капіталу	66
3	Отримання конкурентних переваг	54
4	Зменшення волатильності прибутку	45
5	Зменшення витрат на передачу ризиків	46

Про те, які ризики турбують керівництво компаній найбільше, можна судити на основі того, які з них компанії піддають кількісному виміру. Так, з числа опитаних фірм 67 відсотків виміряють кредитний ризик, 66 – ризик перерв в виробництві; 54 – процентний ризик; 41 – ризик незадоволення покупців; 38 – ризик операцій на ринку іноземної валюти; 20 – політичний ризик [15].

Описуючи ризики в постсоціалістичній економіці (зокрема, в Росії) фахівці зазначають, що в ній „ризики ... специфічні. ... Специфіка російської економіки полягає, по-перше, в напруженості окремих видів ризику та умов його існування, по-друге, в нерозвиненості інструментів захисту від ризика... В умовах економік, що трансформуються, рівні практично всіх ризиків істотно вище, ніж в стабільних економіках» [16]. До специфічних ризиків трансформаційної економіки, до якої також відноситься і Україна, автори включають неврегульованість відносин власності, суттєву криміналізацію економіки, корупцію, нерозвиненість фінансової інфраструктури.

З цією позицією цілком можна погодитись. Міжнародна організація «Трансперенсі Інтернешнл», яка визначає рівень корумпованості різних країн, оприлюднила в 2006 р. річну доповідь, в якій міститься список найбільш і найменш корумпованих країн у світі. В цьому списку Україна поділяє 99 – 104 місця із 146 країн світу. Україна в рейтингу має індекс 2,8 бала (із 10 можливих) — поруч із Домініканською республікою, Малі, Мозамбіком, Грузією та Монголією [17].

Потрібно враховувати великий розмір тіньової економіки і кримінальне навантаження на бізнес. Виступаючи в січні 2005 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі Президент України Віктор Ющенко заявив, що для „перетворення української економіки на соціальну ринкову систему, забезпечення її сталого розвитку ... ми вже в найближчий час здійсимо ряд кроків, серед яких перший – виведення з тіні національної економіки. 55% національної економіки сьогодні працюють у тіні.” [18].

